

РОЛЬ РОЗМІЩЕННЯ ХРАМІВ У РОЗПЛАНУВАННІ ВЕЛИКОГО МІСТА (НА ПРИКЛАДІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКА)

© Швець І.А., 2004

Поставлено завдання визначення цілісної мережі храмів як містобудівного об'єкта. Структурно-розпланувальна роль системи храмів, першоджерелом яких є суспільно-ідеологічне значення релігії, передбачає дві групи функцій – планоструктурувальної й простороформувальної.

Масштаби храмового будівництва в Україні, зумовлені відродженням релігійності суспільства, вже виявляють ряд урбаністичних і архітектурних проблем. Уся сукупність храмів цілісної територіальної одиниці будь-якого масштабу є невід'ємним її елементом, є особливим типом міських об'єктів – цілісною системою матеріального прояву духовності міста. Склалось так, що цю проблему не достатньо чітко усвідомлюють у реальній практиці й дослідженнях.

Значна перерва в науковому визначенні релігійних об'єктів як повноцінного елементу українського міста, а не лише як пам'яток архітектури з неактуальною функцією, є проблемою, до якої додається достатньо повна дослідженість інших містобудівних питань, а також значний розвиток міст у цей період. Дотеперішні містобудівні й архітектурні дослідження, які позбавлені релігійного аспекту, є методологічно перспективними у виявленні нового об'єкта та у його опрацюванні. Так, до вивчення певних сторін мережі храмів міста є можливість застосовувати методи дослідження функціонально-розпланувальної, архітектурно-просторової структури міських об'єктів і мереж, природно-просторових й соціально-діяльнісних чинників розміщення об'єктів тощо.

Метою роботи є виявити основні чинники просторової цілісності мережі храмів. Оригінальність кожного міста проявляється не лише в унікальності взаємодії усіх його компонентів, а й у неповторності підходів і методів його пізнання, – на основі цієї тези подаються висновки з вивчення конкретного прикладу великого українського міста.

Цілісна просторова мережа храмів, сакральних місць і об'єктів утворюється на різних територіальних рівнях – від міського району до агломерації тощо. Складність цієї мережі виражена, разом з багатьма іншими ознаками, її розвинутістю у різних галузях. Різноманітні мережі храмів є елементами, а зовнішні і внутрішні, прямі й зворотні зв'язки забезпечують функціонування системи сакральних об'єктів. Найсуттєвішим є утворення на території міста й регіону декількох мереж храмів і об'єктів різних віровизнань, що функціонують за внутрішніми принципами релігійної громади. При кожній релігійній конфесії утворюється ієрархічна мережа об'єктів різного характеру функціонування та з різним духовним значенням.

Дещо розширене з точки зору релігійної суті поняття “сакральних об'єктів” зумовлене потребою виділити тип міських об'єктів, важливих для визначення архітектурно-просторових аспектів духовності міста – на основі опозиції сакрального-світського. Просторовий, містобудівний аспект мережі сакральних місць і об'єктів являє собою складну систему чинників, зв'язків і проявів. Це взаємодія храмів та їх мереж з природно-ландшафтною основою, функціонально-розпланувальною структурою, розплануванням каркасу міста, архітектурно-просторовою структурою (середовище, силует, композиція візуальних просторів), зв'язок із просторовим, біопсихологічним, духовним образом міста.

Розвиток мережі храмів у часі характеризується особливостями її еволюції у певному періоді, актуальним її укладом та перспективними можливостями її майбутнього розвитку. В особливостях, принципах, факторах складання сакральної мережі проявляється постійна і безперервна спадковість

як етносоціального, так і просторового розвитку регіону й міста. Отже, мережа храмів і сакральних місць міста розвинута типологічно – за віровизнанням та за ієрархією й характером функціонування; розвинута у часі, включаючи існуючі тепер й втрачені храми та нецерковні об'єкти – сакральні місця; і розвинута просторово, зіставляючись з іншими містобудівними компонентами.

Просторові, розпланувальні особливості освоєння території релігійними об'єктами проявляються у генезисі впливу об'єктивних чинників на їх розміщення. Вивчення розвитку мережі храмів Дніпровського регіону* дозволило виявити своєрідну схему зміни впливовості природних і антропогенних чинників. При ранньому освоєнні поселення та їх храми розвиваються разом і освоюють природне середовище згідно з його властивостями. Потім на розміщення храмів впливає існуюче розпланування, але природно-ландшафтні чинники усе ж відіграють визначальну роль. При сучасному рівні урбанізації (на різних територіальних рівнях по-різному) на вибір місця для храму, поряд з потребами, впливає у першу чергу існуюча структура міста.

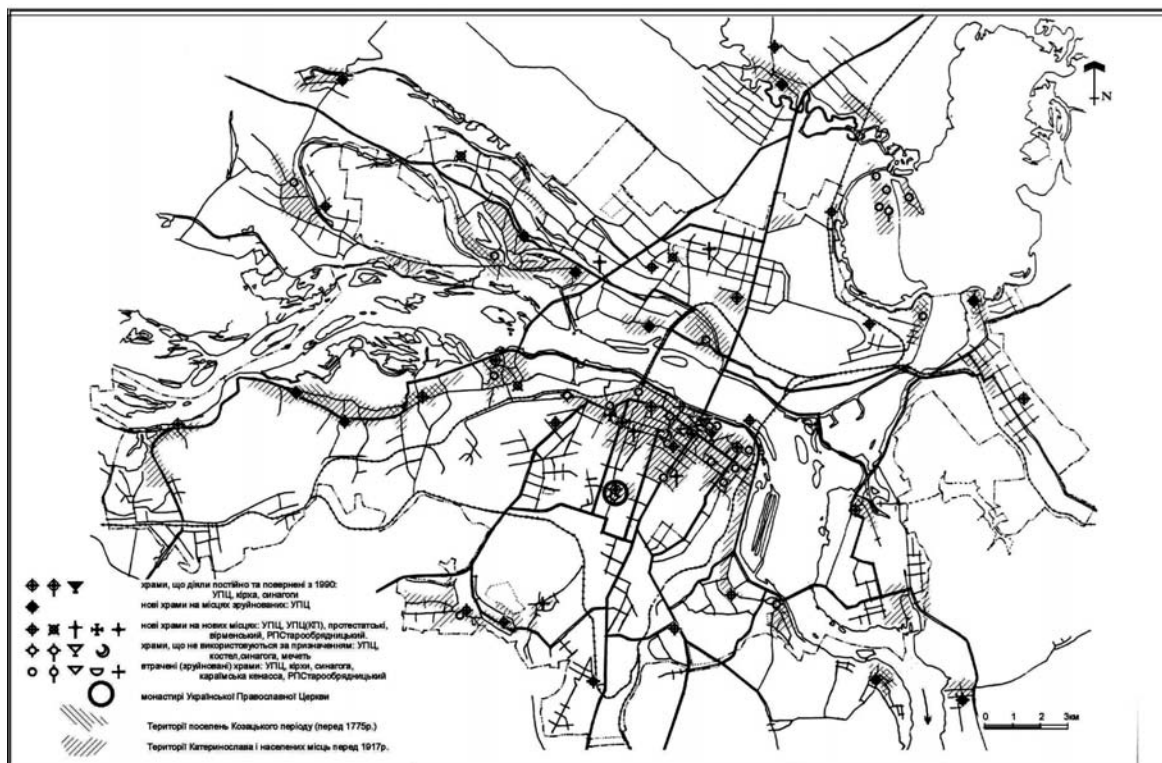

Рис. 1. Храми, сакральні місця і об'єкти на території Дніпропетровська

У процесі складання та розвитку мережі храмів визначальну роль відіграє міра релігійності населення, суспільства. Для вивчення *генезису просторової ролі* сакральних об'єктів цей чинник видається особливо важливим. З цієї точки зору можна виділити відповідні періоди, характерні для Дніпропетровська й більшої частини України. Період природного, загалом вільного розвитку релігійної мережі поселень, період обмеження розвитку – офіційної атеїзації (десакралізації) держави, міст; та період відновлення вільного розвитку у теперішній час (після 1991), зокрема набуття ним нових властивостей. За тривалістю ці періоди різні, вони більш пропорційні інтенсивності і постійності заселення й містобудівного розвитку. Окрім того, вольове обмеження релігійності у період радянської влади 1917–1989 рр. може вважатись наймасштабнішим, найвпливовішим в історії заселення регіону.

* Детальніше історія розвитку храмів Дніпропетровська опрацьована у: Швець І.А. Складення та розвиток мережі сакральних об'єктів Дніпропетровська // Перспективні напрямки проектування житлових та громадських будівель: Спец. випуск "Сучасні тенденції в архітектурі та будівництві": Зб. наук. праць. — К.: КиївЗНДІЕП. — 2003. — С. 102—106.

Зміни в ідеології впливають не лише на кількість і місткість діючих храмів. Вони проявляються й у духовному аспекті містобудівної парадигми різних часів – у наданні храмам певної ролі в структурі міста. Від піднесення просторової ролі храму як головної – до її заперечення. У традиції містобудування й містоутворення дорадянського періоду храми розміщувались, як правило, в особливих місцях, пов'язувались з центром поселення, були найвиразнішими елементами його архітектури. Заперечення релігійності атеїстичною ідеологією радянської держави супроводжувалось поступовим знищенням храмів. На змістовному ж рівні різними засобами нівелювалась роль храмів у міській структурі й середовищі, особливо – у містах Придніпровського регіону, при їх колосальному, позбавленому релігійно-духовного елемента розвитку. У післяатеїстичний час значущість релігії відновлюється, проте містобудівні можливості повернення храмам їх просторової ролі різні й досить складні. Наприклад, збільшення масштабу світської забудови не дає можливості відновити домінантність храму, коли вона є бажаною. В існуючому розплануванні не завжди можна знайти місця з належним значенням і достатньою площею. Зрештою, вимоги до просторових властивостей храмів суттєво змінилися порівняно з вимогами на поч. ХХ ст., їх визначення ускладнене відсутністю безперервного досвіду об'єднаного розвитку храмобудування з містобудуванням. При цьому механічне повторення підходів і засобів з дорадянського періоду чи з закордонного досвіду тут виключене. Постає складне завдання сформулювати сучасне бачення взаємовідносин міста і храмів.

Храми, сакральні об'єкти, будучи найсуттєвішими конституентами духовності міста, виконують поряд з власне сакральною ряд підпорядкованих їй містоформувальних функцій: інформативно-знакову, соціально-психологічну, естетичну, архітектурно-просторову, планувальну, культурологічну. Дві ґрунтовні власне містобудівні функції сакральних об'єктів – планоструктурувальна і простороформувальна, сформульовані Ю.І. Криворучком [2]. Планоструктурувальна роль полягає у зв'язку храмів з функціональною і композиційною організацією міського плану, його структурного каркасу. Простороформувальна роль пов'язана з функціональною ієрархією системи міських просторів та з візуально-композиційними аспектами простору міста.

У структурі поселень храми найчастіше посідали центральні місця. Однак як бажана, так і фактична міра домінантності (центральності) чи ординарності (периферійності) просторової ролі вже існуючого та нового храму у різні часи постійно змінюються. Деколи у самому об'єкті закладено відношення його до середовища. Не у кожному структурному осередку мав бути храм, й не кожен храм потрібно розміщувати у центрі поселення чи міського утворення. Храм конфесії, яка за кількістю віруючих не є домінуючою, відповідно відіграє менш значну роль. Храм або монастир, який не повинен відвідуватись часто, має власне священне значення чи прив'язаний до конкретного місця (певних подій, чудес, меморіалу), не обов'язково пов'язаний зі структурним вузлом.

Планоструктурувальні властивості храмів проявляються у діяльнісному й розпланувально-композиційному аспектах. З точки зору функціонування, храми є фокусними “об'єктами обслуговування”, умовно аналогічними громадським об'єктам. Храми утворюють осередки, своєрідні центри, архітектурно-розпланувальне вирішення яких має відповідати принципам громадського центру. Наприклад, принцип зручності й рівнодоступності, щільності розпланування. Часто це проявляється у розташуванні храмів у структурно активних містобудівних вузлах, що зумовлене як утилітарними чинниками, так і чинниками атрактивності, домінантності місця. Однак зазначимо, що реалізація цих принципів була можливою лише при синхронному розвитку поселення з храмом з адекватною оцінкою його ролі, тобто у “доатеїстичні” часи. Розпланувально-композиційні властивості сакральних об'єктів проявляються на основі виділення у структурі міста композиційних елементів – осей, вузлів, зв'язків, територій, меж. Визначається міра пов'язаності з ними храмів, яка переважно залежить від програмної сакральної функції кожного храму. Характер композиційного зв'язку з природними та існуючими містобудівними елементами – поєднання і суміщення, впливовість, семантичний зв'язок або відсутність вираженого зв'язку. Так, якщо у плані міста і його елементів храми виступають як центральні об'єкти, то цьому принципу має відповідати їх архітектурно-композиційне вирішення, рівень виразності. При цьому на відміну від потреб щодо архітектурно-просторової виразності храму, які не для кожної релігійної організації є

принциповими, задоволення утилітарно-функціональних вимог у розплануванні важливе для кожного сакрального об'єкта, який відвідує певна кількість віруючих.

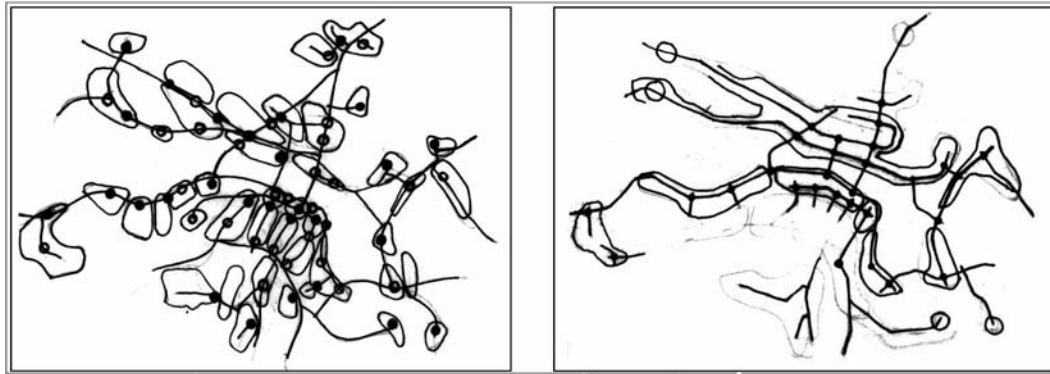

Рис. 2. Прояви планоструктурувальних функцій храмів у Дніпропетровську: діяльнісний і композиційний аспекти

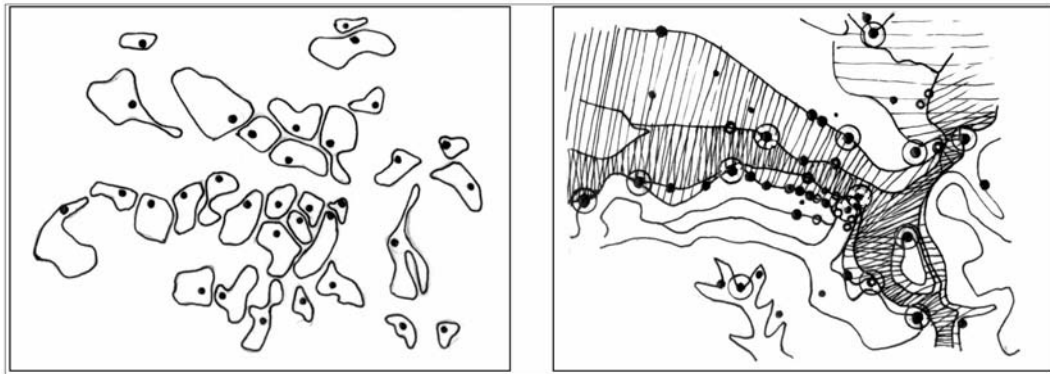

Рис. 3. Прояви просторо формувальних функцій храмів у Дніпропетровську: діяльнісний і візуально-просторовий аспекти

Простороформувальні властивості сакральних об'єктів пов'язані з соціально-функціональними процесами у місті і з просторовим потенціалом середовища міського ландшафту. Храми як об'єкти тяжіння відповідних етноконфесійних й релігійно-територіальних громад вирізняють й організують навколо себе ступеневу систему міських просторів – районів, парафій – за умовною аналогією системи громадського обслуговування. Характерно, що для віруючих має значення самостійно функціонуюча мережа однієї конфесії, а в структурі міста кілька мереж складаються, утворюючи цілісну систему духовності міста. Основою архітектурно-просторової організації міського середовища є комплекс природних елементів і чинників, своєрідний уклад яких виявляє ландшафтні простори. Синтез існуючих природно-ландшафтних просторів з перетвореними природними елементами та утвореними урбаністичними елементами, якими є й храми, виявляє нову якість візуальної системи просторів різних масштабів (міських, регіональних, локальних), яка постійно розвивається і змінюється. Храми, які є достатньо виразними в оточенні, певним чином організують ці простори – як доміанти різного рівня, як система знаків тощо. Нерідко саме храми утримують цілісність, ієрархію і характер просторів міста.

1. Дніпропетровськ: віхи історії. – Дніпропетровськ, 2001. 2. Криворучко Ю.І. Сакральні об'єкти в архітектурно-розпланувальній структурі міст України: проблеми дослідження та проектування // Книга міст Галичини. – Нац. ун-т "Львівська політехніка", 1999. – С. 120–129. 4. Яргина З.Н., Косицький Я.В. Владимиров В.В. Основы теории градостроительства. – М., 1986.